

VLAAMSE COMMISSIE ONROEREND ERFGOED

ADVIES VCOE 2021|026 VAN 8 JULI 2021

OVER DE VOORLOPIGE BESCHERMING ALS ARCHEOLOGISCHE SITES VAN DE VERDWENEN MIDDELEEUWSE ZWINHAVENS HOEKE EN MONNIKEREDE IN DAMME, NAAR AANLEIDING VAN DE ADVIESVRAAG VAN MINISTER MATTHIAS DIEPENDAELE VAN 12 MEI 2021

De Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, rechtsgeldig samengesteld, brengt op 8 juli 2021 volgend advies uit:

1. De VCOE ontving op 12 mei 2021 een adviesvraag van Matthias Diependaele, Vlaams minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed, over de voorlopige bescherming als archeologische sites van de verdwenen middeleeuwse Zwinhavens Hoeke en Monnikerede in Damme. De commissie spreekt zich in dit advies uit over de documenten in het kader van de voorlopige bescherming, met name: (a) de ministeriële besluiten tot voorlopige bescherming, (b) de fotoregistraties, (c) de afbakeningsplannen en (d) de inhoudelijke dossier.
2. De beschermingsvoorstellen hebben betrekking op twee verdwenen Zwinsteden met haven langs de voormalige bedding van het jonge Zwin. Zowel Hoeke als Monnikerede maakten deel uit van het middeleeuwse havennetwerk van Brugge dat op West-Europese schaal geen andere parallellen kent en dus ook uniek is voor Vlaanderen. Het gevoerde onderzoek wees uit dat de archeologische sporen van deze havens uitzonderlijk goede bewaringscondities kennen door de kalkrijke kleibodem en de ligging achter de westelijke Zwindijk waardoor overstromingsschade uitbleef. Bijgevolg bleven de sites archeologisch quasi volledig bewaard als belangrijke getuigen van de economische bloeiperiode van het Zwingebied gedurende de 13de en 14de eeuw. De commissie ondersteunt dan ook ten volle de bescherming als archeologische sites van Hoeke en Monnikerede.

De inhoudelijke dossiers gaan evenwel niet nader in op de selectie van beide sites ten opzichte van andere gekende voorhavens van Brugge. Hierdoor is het voor de commissie niet duidelijk of Hoeke en Monnikerede op Vlaams grondgebied de enige (verdwenen) Zwinhavensites zijn van dergelijk archeologisch belang. Het rapport van het voorafgaandelijke waarderingsonderzoek door de UGent maakt daarentegen wel een expliciete afweging van de selectiecriteria.¹ Hieruit blijkt dat (archeologisch) onderzoek naar vergelijkbare sites tot op heden beperkt is. De commissie vraagt in de inhoudelijke dossiers de selectie van de beschermingen in die zin verder te duiden. De commissie vraagt zich tevens af of nog vervolgonderzoek naar het middeleeuwse netwerk van Zwinhavens gepland is, al dan niet met oog op bijkomende beschermingen.

3. Artikel 1 van de ministeriële besluiten legt de bescherming als archeologische sites van de verdwenen middeleeuwse Zwinhavens in Damme vast en verwijst tevens naar de afbakeningsplannen en de fotoregistraties die als bijlagen bij de beschermingsbesluiten werden gevoegd.

Voor de afbakeningen van de bescherming verwijzen de inhoudelijke dossiers naar de integratie en confrontatie van traditionele bronnen en technieken met innovatief interdisciplinair landschappelijk onderzoek. Dit zou toelaten de bescherming vast te leggen tot op perceelsniveau.

¹ W. De Clercq, J. Trachet, M. Poulain & D. de Ruijsscher, *Een archeologische evaluatie, waardering en ruimtelijke afbakening van de verdwenen Zwinhavens Hoeke en Monnikerede (Gemeente Damme, provincie West-Vlaanderen)*, Universiteit Gent, 2020 (<https://oar.onroenderfgoed.be/item/5661>), Pag. 86-88.

De dossiers verduidelijken echter niet op basis van welke criteria het archeologische potentieel van de geselecteerde percelen werd bepaald. De voorgestelde afbakeningen hernemen hier de afbakeningen uit het gevoerde waarderingsonderzoek, die tot stand kwamen via een ruime historisch-topografische reconstructie en vervolgens voor enkele zones werd afgetoetst via geofysisch onderzoek en een enkele testopgraving.² De motivering in de inhoudelijke dossiers voegt daaraan toe dat de gekozen beschermingsperimeter zich telkens beperkt tot een selectie van wat als kern van de nederzettingen kan worden beschouwd en aldus het grootste archeologische potentieel heeft. De historische afbakening van de verdwenen steden zou nog ruimer uitvallen. De commissie vraagt de criteria voor wat als nederzettingkern kan worden omschreven te verduidelijken. Tevens behoeft de selectie van percelen verdere motivering vanuit de gehanteerde onderzoeksmethodiek.

4. Artikel 2 van de ministeriële besluiten verwijst naar de archeologische waarde die de beschermingen verantwoordt en somt de erfgoedkenmerken en -elementen op.

De commissie erkent dat de sites gelijkaardige bewaringscondities en archeologisch potentieel bezitten, vergelijkbare ontwikkelingen doormaakten en bovendien een historische en landschappelijke context delen. Niettemin had elke haven een specifieke functie die zich uit in archeologische verschillen. Daarom vraagt de commissie in de motivering van de archeologische waarde van Hoeke aan te vullen dat er op deze site sprake is van de tot op heden meest omvangrijke, aaneengesloten zone met laatmiddeleeuwse metaalindustrie gekend binnen Vlaanderen. Verder dient de motivering te verwijzen naar de Hanseatische connectie van Hoeke en de rol als winterzate van het Zwin met meer uitgesproken havenzone dan andere Zwinhavens. Ook de 16de-eeuwse omvorming van Hoeke naar welgestelde landbouwgemeenschap – i.t.t. het volledig verdwenen Monnikerede – kan archeologisch relevant zijn.³ Voor Monnikerede vraagt de commissie dan weer om de motivering te vervolledigen met de vermelding dat deze haven fungeerde als stapelplaats voor stokvis.

Daarnaast suggereert de commissie om voor beide sites de wetenschappelijke waarde toe te kennen. Het archeologische erfgoed bezit namelijk nog heel wat kennispotentieel op vlak van de functies, aard en ontwikkeling van de Zwinhavens. Het goed bewaarde bodemarchief is wetenschappelijk des te belangrijker gezien het de voornaamste informatiebron vormt voor de 13de- en 14de-eeuwse bloeiperiode van de Zwinhavens, waarvoor schriftelijke bronnen schaars zijn.

Tot slot stelt de commissie vast dat bovengrondse perceelsstructuren, wegen, waterlopen en dijken terug zouden gaan tot de middeleeuwen. Deze historische (landschap)elementen zijn aldus bepalend voor de authentieke landschappelijke context waarvan de sites deel uitmaken. De beheersvisie dringt daarom expliciet aan op het behoud van bestaande kadastrale percelen, gebruikspcelen, grachten en poelen. Om deze bovengrondse relictten optimaal te vrijwaren vraagt de commissie te onderzoeken of aan de sites ook een historische en/of ruimtelijk-structurende waarde kan worden toegekend.

5. Artikel 3 van de beschermingsbesluiten geeft de beheersdoelstellingen voor de archeologische sites, die vrijwel identiek zijn voor Hoeke en Monnikerede. In functie van de overzichtelijkheid en conform andere beschermingsdossiers suggereert de commissie om deze beheersdoelstellingen te nummeren.

De commissie ondersteunt de doelstelling om het archeologische erfgoed in situ te behouden en

² De Clercq, Trachet, Poulain & de Ruijsscher, *Een archeologische evaluatie*, pag. 6-19.

³ Cf. De Clercq, Trachet, Poulain & de Ruijsscher, *Een archeologische evaluatie*, pag. 5.

indien niet (meer) mogelijk via archeologisch onderzoek en publicatie een ex situ behoud te garanderen.

Verder kan de commissie zich vinden in de doelstelling om historische perceelsstructuren, grachten en poelen te vrijwaren (cf. par. 4 van dit advies). Hierdoor blijft het middeleeuws landschap ook bovengronds afleesbaar. In het geval van Hoeke vraagt de commissie hier de implicaties met betrekking tot het lopende ruilverkavelingsproject te verduidelijken.⁴

Om erosie en bodemverstoring tegen te gaan sturen de beheersdoelstellingen aan op enerzijds het behoud van bestaande weiden in hun huidige gebruiksfunctie en anderzijds gebruiksbepalingen voor akkerland, dan wel de omzetting van akkers naar grasland. Het is de commissie onduidelijk in hoeverre deze beheersdoelstellingen werden afgetoetst met het departement Landbouw en Visserij. De commissie erkent dat (ingrijpende) grondbewerking een impact kan hebben op archeologische sporen onder het oppervlak. Anderzijds kan het volgens de commissie niet de bedoeling zijn dat een bescherming de op deze sites nog actieve landbouwuitbating volgens hedendaagse normen (bv. wettelijke verplichtingen inzake mestinjectie) uitsluit. Ook de gesuggereerde omvorming van akkerland naar grasland zal niet voor alle landbouwbedrijven haalbaar zijn. In dat opzicht vraagt de commissie te onderzoeken of specifiek voor de landbouwpercelen op de sites een beheerscomité met inspraak van betrokkenen kan worden opgericht. Op die manier kan een gedragen beheer verzekerd worden, al dan niet met stimulerende en flankerende maatregelen.

Tot slot vindt de commissie het positief dat een specifieke beheersdoelstelling is opgenomen inzake de impact van (toekomstige) omgevingswerken. In het geval van Hoeke moet de hoogste onderzoeksprioriteit worden gegeven bij werken in het kader van de A11-autosnelweg die de site doorsnijdt. Deze beheersdoelstelling verwijst best afzonderlijk naar de zone binnen het tracé van de nog aan te leggen parallelweg. In het geval van Monnikerede gaat het om bodemingrepen bij mogelijke werken aan de Damse vaart.

6. Artikel 4 van het ministerieel besluit bevat de voorschriften voor instandhouding en onderhoud. De commissie kan deze ondersteunen.
7. De commissie gaat tevens akkoord met de toelatingsplichtige handelingen zoals opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.
8. Op basis van bovenstaande argumentatie en opmerkingen geeft de commissie een voorwaardelijk gunstig advies voor de voorlopige bescherming als archeologische sites van de verdwenen middeleeuwse Zwinhavens Hoeke en Monnikerede in Damme. De commissie vraagt:
 - de selectie van beide sites verder te duiden ten opzichte van andere Zwinhavensites;
 - de criteria voor wat als nederzettingkern kan worden omschreven te verduidelijken, alsook de selectie van afgebakende percelen verder te motiveren vanuit de gehanteerde onderzoeksmethodiek;
 - de motivering van de archeologische waarde in de beschermingsbesluiten op enkele punten aan te vullen;
 - de wetenschappelijke waarde toe te kennen en te onderzoeken of ook een historische en/of ruimtelijk-structurende waarde kan worden toegekend;
 - bij de beheersdoelstellingen voor de Zwinhaven Hoeke de implicaties met betrekking tot het lopende ruilverkavelingsproject te verduidelijken;
 - te onderzoeken of voor de landbouwpercelen een beheerscomité kan worden opgericht met

⁴ Cf. [https://www.vlm.be/nl/projecten/Paginas/A11\(gebruikruil_en_ruilverkaveling\).aspx](https://www.vlm.be/nl/projecten/Paginas/A11(gebruikruil_en_ruilverkaveling).aspx)

oog op een gedragen beheer.

Namens de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed,

Michiel Deweydt

Voorzitter